

**КАКО НАСТАЈЕ ЈЕДНА КЊИЖЕВНОСТ? КАРАКТЕРИЗАЦИЈА
ЛИКОВА У ТЕОДОСИЈЕВОМ ЖИТИЈУ СВЕТОГ САВЕ –
МОГУЋИ УТИЦАЈ ЖИТИЈА ВАРЛААМА И ЈОАСАФА¹**

Милош Живковић

Институт за књижевност и уметност, Србија

Key words: Hagiography of Barlaam and Josaphat, Theodosius, Saint Simeon, Saint Sava, hagiography, model of characterization, history, historiographic metafiction

Summary: The paper considers the characters from the Hagiography of Barlaam and Josaphat as possible models for the formation of the heroes of Theodosius Hagiography of Saint Sava. The characterization of Saint Simeon is at the center of the interpretation, and the ways in which it is performed in medieval Serbian literature is considered. The characters of Saint Simeon and Emperor Avenir are compared and similarities are considered. The significance of the function of the conflict between father and son in the structure of interpreted works is emphasized. The characters of the sons, the prince Josaphat and Saint Sava are compared, and the interpretation highlights the scene of his encounter with the Russian monk. The question of the relation between faction and fiction, history and literature is theoretically problematized. There are examples of the negative imaging of the means of government, on which the foundation of the analyzed characterization model is based. The aim of the study is to initiate a reflection of the way the foundations of Serbian literature are derived through the use of already existing models in the Byzantine tradition.

Кључне речи: *Житије Варлаама и Јоасафа*, Теодосије, свети Симеон, свети Сава, хагиографија, модел карактеризације, историја, историографска метафикција

Сажетак: У раду се разматрају ликови из *Житија Варлаама и Јоасафа* као могући модели за обликовање јунака Теодосијевог *Житија светог Саве*. Карактеризација светог Симеона је у средишту интерпретације; приказани су начини на који је она изведена у српскословенској књижевности. Поред се ликови светог Симеона и цара Авенира и проналазе сличности. Истиче се важност функције сукоба између оца и сина у структури тумачених дела.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Српска књижевност у европском културном простору* (ОН178008), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

Пореде се ликови синова, царевића Јоасафа и Растка/светог Саве и нагласак ставља на анализу сцене сусрета Немањиног сина са руским монахом. Теоријски се проблематизује питање односа чињенице и фикције, историје и књижевности. Уочавају се примери негативног сликања световне власти која је у основи карактеризације ликова. Циљ рада је осврт на начине утемељења српскословенске књижевности путем угледања на већ постојеће моделе византијске традиције.

1. Увод

Преузимање и имитирање тековина византијске књижевности основни је поступак у развоју стваралаштва православних словенских народа. Реинтерпретирање садржаја неговала је сама ромејска култура, стварајући дела кроз додир са западним и источним књижевностима. Класичан текст ранохришћанске хагиографије, *Житије светог Антонија*, настаје кроз сложен уметнички дијалог са хеленистичким биографијама (Rubenson 1995: 130), а кодификација житија Симеона Метафраста, у средишњем тренутку развоја византијске књижевности (X век) сведочи о прерађивању као важном књижевном поступку. Прва оригинална словенска дела, посвећена солунској браћи Ћирилу и Методију, настају угледајући се на моделе, а касније и сама постају узор.

Зачетак самосталног стваралаштва у српској средини условљен је упоредним развојем државности и књижевности. Само је сто двадесет и осам година протекло од постанка краљевине Немањића (1217) до Душановог самопроглашења за цара (1345). У литератури се посебно српских житија изражава термином *хагиобиографија*, под којом се подразумева поджанр хагиографије, „низ живота секуларних владара и црквених великодостојника, који су блиско повезани са успоном и владавином династије Немањића” (Lunde 2011: 375). Термин најчешће употребљавају историчари,² а у страниј литератури се користи за компаративно тумачење српскословенске књижевности.³ Љубомир Максимовић сматра хагиобиографију посебним књижевним жанром, наводећи да је у питању „најзначајнији књижевни жанр српске писане речи у средњем веку [...] без праве паралеле у византијској књижевности” (Максимовић 2013: 810–811).

² Више о овоме видети у: Бојовић 1992. Међу књижевним историчарима посматрање српских хагиографија као биографија присутно је код Милана Кашанина, види: Кашанин 1975.

³ Види: Podskalsky 2000 и Lunde 2011.

Хагиобиографију сматрамо подврстом хагиографије, израз се може користити при тумачењу српских житија уз свест да је свака „српска ‘биографија’ чврсто интегрисана у систем византијско-словенског житија” (Богдановић 1991: 73).⁴ Термин омогућава да се истакну особине српскословенских житија: већи удео биографских елемената, коришћење тема и мотива преузетих из хроника као што су описи битака, сабора и посланстава и већ поменута тематска усресређеност на династију Немањића. Јунаци ових житија најважнији су актери историјских дешавања, за разлику од прогониста византијских хагиографија који никада не учествују у најважнијим историјским дешавањима, чак и уколико су у питању представници високе црквене хијерархије. Таква концепција је удаљена од имитације Христа као основног обликотворног принципа првих житија, те се саобраћавање законитостима жанра остварује другим, чисто житијним елементима као што је поштовање тачно утврђене структуре и коришћење топоса.

2. Карактеризација светог Симеона

Настанак српскословенске књижевности повезан је са стварањем првих књижевних јунака: Симеона Немање и Саве Немањића. Тренутак у којем Сава позива оца на Свету Гору означава Симеонов прелазак из сфере политичког у сферу естетског, тада почиње да се формира његов лик у колективном митолошком имагинаријуму. Симеонов лик је обликован на различите начине у житијима и службама – не постоји само један Симеон Мироточиви, као ни један свети Сава. Писци обликују књижевне портрете првих српских светитеља у складу са идејним слојем значења текста. Слично је и са сликом Христа која кроз историју задржава кохерентност увек накнадним тумачењем. Усресредићемо се на само један пример – лик Симеона Немање – који је довољан да укаже на општи модел обликовања ликова у средњовековној српскословенској књижевности.

Симеон је најпре прослављан заједно са Симеоном Богомпримцем, како налаже обичај при постепеном осамостаљивању нових светитеља,

⁴ Чак и дела која нису формално хагиографије, као *Житије краља Душана* Даниловог ученика, *Житије деспота Стефана Лазаревића* Константина Филозофа и *Српска Александрида*, најпознатије дело световне средњовековне књижевности, преузимају структуру и топосе житијног жанра.

а Савина служба је за узор имала *Службу светом Симеону Столнику*. У литератури је примећено да је Симеонов лик формиран према обрасцима, најпре према лику светог Димитрија, а затим и према библијским ликовима Јосифу, Давиду и Јакову.⁵ Начин на који је Немања представљен код византијског историчара Никите Хонијата, преко уобичајеног приказа ритуалног потчињавања византијском цару (*deditio*)⁶, показује како је приказани лик увек у функцији ванкњижевног контекста текста. Прво је створен аскетски лик Симеона из Савиног *Житија светог Симеона* у којем постоје назнаке јунакове светости, али је он пре свега представљен као монах. У Савиној *Служби светом Симеону* јунак је битно другачији, он је сада миротоцац и заштитник отачаства.⁷ Портрет се заокружује у *Житију светог Симеона* Стефана Првовенчаног, првом српском житију које у потпуности следи структуру класичне хагиографије, зато што је створено са другачијом намером од Савиног списа: „за разлику од Савиног житија, створеног у функцији ‘студеничког’ култа, Стефаново прославља родоначелника светородне династије, а Симеонов култ поставља на ‘свесрпске’ основе” (Поповић 2006: 53).

На књижевну карактеризацију првих Немањића утиче и *Житије Варлаама и Јоасафа*, христјанизована легенда о Буди, дело преведено на српскословенски у Србији или на Атосу вероватно почетком XIII века (Шпадијер 2016: 273). Царевић Јоасаф напушта двор и поред забране свог оца постаје хришћанин, а касније владар, подвижник и на крају светитељ. Он оличава посебну идеологију, потеклу из Старог завета, према којој је владар схваћен као „учитељ страха Господњег”.⁸ Симеон Немања је у научној литератури сагледаван као Нови Јоасаф (Ђорђевић 1993: 159–166).⁹ И Растку/Сави је узор био лик царевића

⁵ О томе види опширно у: Марјановић-Душанић 1997. Посебно је важно поглавље „Слика идеалног владара у повељама династије Немањића”, 187–310. О формирању култа Симеона Немање види и Поповић 2006, поглавље „О настанку култа светог Симеона”, 41–71.

⁶ Види: Вучетић 2013.

⁷ Симеонов лик из Доментијановог *Житија светог Саве*, као и онај предочен у Теодосијевом химнографском делу, не удаљава се од нормe коју су поставили Сава и Стефан Немањић у својим делима.

⁸ Види: Марјановић-Душанић 1997: 234–247 и Томин, Половина 2016: 38–46.

⁹ Светлана Томин ће и владику Максима Бранковића посматрати као новог Јоасафа, види Томин 2012.

Јосафа.¹⁰ Он је чак дао да се ликови Варлаама и Јосафа 1208. године осликају у Студеници, у поткуполном простору наоса Богородичине цркве, што је најстарији пример њиховог представљања у словенском свету (Шпадијер 2016: 273).

Мора се нагласити и сличност светог Симеона са царем Авениром, Јосафовим оцем, прогонитељем хришћана, а касније преобраћеником у хришћанство. Она је последица *негативног поимања земаљске власти* као важне значењске тачке *Житија Варлаама и Јосафа*, дела које је пре свега монашка лектира. Владар је у византијском разумевању света амбивалентна фигура, која се истовремено прославља и оспорава,¹¹ зато што припада световном поретку. Ово житије преноси монашко, изворно манихејско схватање о земљи као пределу под влашћу нечастивог: „милодршца таме овога света који нас прелашћује малим сластима, и учи нас како ће пропадљиво и пролазно бити непропадљиво и да ће бити у векове са нама и да ће та наслада бити бесмртна” (Варлаам и Јосаф 2005: 91). Ова мисао изражена је у алегоријским причама овог списа у којима се наглашава супротност земаљског и небеског света, а одбацивање и сумња у природу власти¹² изражена је најјасније у „причи о цару и неком граду” (Варлаам и Јосаф 2005: 91) и „причи о цару и неком убогом” (Варлаам и Јосаф 2005: 101). Такво разумевање власти преноси се и у почетни део Теодосијевог *Житија светог Саве*, у сукоб Немање и Растка око младићевог замонашења.

Зашто бирамо да *Житије Варлаама и Јосафа* поредимо са Теодосијевим *Житијем светог Саве*, а не са старијом, Доментијановом хагиографијом? Основни разлог је чињеница да Теодосијев стил карактерише превласт *наративних над реторичким* особинама која се најбоље изражава у вештој мотивацији догађаја, приказу сцена и нијансираној психологији ликова (Шпадијер 2014: 54). Теодосијево дело је погодније за поређење, јер је он „написао” оно што је

¹⁰ Приче о Јосафу и светом Сави у тој мери су блиске да је повест о индијском чувеном царевљу послужила као сиже за легендарну верзију кратког *Житија светог Саве*, које су као предговор *Крмчији* саставили руски књижевници (Шпадијер 2016: 273).

¹¹ О амбивалентном схватању царске личности и природе царске власти види: Дагрон 2001.

¹² У византијској и византијској иконографији позната је ликовна представа цара Александра над којим тријумфује смрт, у неким варијантама пред његовим гробом ламентује свети Сисоје, види: Живковић 2013.

Доментијан „испричао”, како то сам тврди¹³ (Теодосије 1988: 101). Оно је у суштини *обрада, редакција*, те се поступак чувеног Хиландарца као писца-редактора у њему може подробније разматрати. Излишно је у форми тражити сличности – композицију Теодосије позајмљује од Доментијана, а она је слична, *типична* и у *Житију Варлаама и Јоасафа*. Не може се говорити ни о стилским везама, јер је обавезна и развијена *топика* обавезна у сваком житију и не може бити доказ непосредне везе међу тумаченим делима. Много више оправдања има у поређењу особина ликова *оца и сина* у двама делима.

3. Лик оца: цар Авенир и свети Симеон

Сава и Немања су још од Савиног *Житија светог Симеона* представљени синергично. Њихов однос је мотивациони чвор дешавања у делу. Сава се супротставио оцу. Себе је, у складу са топосом самоунижења, унизио да би оца што више истакао и тиме је житије добило како на убедљивости карактеризације, тако и на драматичности. Већ у наслову Теодосијевог житија лик светог Симеона се придружује сину, наглашава се да су Савини подвизи постигнути у пустињи са оцем.¹⁴ У делу су ликови оца и сина супротстављени у првом делу житија, пре Савиног замонашења, (код Доментијана знаке тог односа постоје али нису развијене). Очева воља је највећа препрека синовљевој жељи да се посвети Богу. На много снажнијем сукобу оца и сина заснива се радња у *Житију Варлаама и Јоасафа*, пре него што цар Авенир прихвати хришћанство и умре у покајању. Такав однос оца и сина је већ права, заједничка необичност која одудара од класичне форме житија где су родитељи најчешће идеализовани. Поступак изневеравања тог очекивања Теодосије ће применити и у *Житију светог Петра Коришког*.¹⁵ Ову хагиографију и ону која се бави животом светог Саве повезује тема *напуштања земаљске породице*.

О Немањи као негативном јунаку у било каквом контексту тешко је говорити. Таква карактеризација оснивача династије је могућа зато што житија настају од мартирејума, описа страдања првих хришћана. У њима је у средишту наратива постављен сукоб између цара тиранина

¹³ О томе опширније у Шпадијер 2014: 53.

¹⁴ Доментијан у свом житију има још шири опсег прослављања, те Симеону и Сави придружује и Стефана Првовенчаног, и све их приказује као оне који на земљи остварују слику Свете Тројице (Доментијан 1988: 158).

¹⁵ Тамо су Петрова мајка и сестра противнице његове жеље да се замонаши. Однос је радикалније представљен, оне су негативне јунакиње, али је образац сличан.

и хришћанског страдалника. Улога римског цара који има функцију противника постепено је замењена правоверним хришћанским владаром, али текст хагиографије у својој дубинској структури чува амбивалентан однос према власти, јер је његова основна идеја превазилажење материјалног света. Владар је у једном хришћанском тексту, као што смо већ напоменули, противречна фигура.

Постепено промену коју смо скицирали показује лик цара Авенира. Његов опис је контрадикторан, развија се у два правца, у смеру идеализације (условљене положајем) и негативног представљања (условљеног етичким обележјима). Он је пун квалитета, карактеришу га физичка лепота, богатство и храброст, али истовремено је обележен духовним сиромаштвом. Мотив чудесног рођења његовог сина Јоасафа уведен је преко очеве жалости (Варлаам и Јоасаф 2005: 26). Законитост житија као жанра захтева да родитељи јунака морају својом тугом да допринесу чудесном рођењу. Авенир је психолошки мотивисан и разложно грађен јунак, његов лик има свој развојни лук који води од живота у злу и греху преко унутрашње борбе до кајања и покајања. Чак је и царев сукоб са хришћанима лично обојен и емотивно мотивисан. Он им се противи јер жели да се бори за сина. Авенир се намеће као јунак првог дела житија, а постоје мишљења да се у *Житију Варлаама и Јоасафа* може издвојити целина чији је он главни јунак, мала „прича у причи” која садржи драмски сукоб. Тај сукоб слаби оног тренутка када цар решава да сам прими хришћанство – „снажењем житијног сижеа, романескно начело слаби” (Јухас-Георгиевска 2006: 99).

Очигледна је сличност цара Авенира и Немање у првом делу житија. У њиховом понашању се осећа одјек деловања Будиног оца који је, према усменој и писаној традицији, одвојио сина од свих животних недаћа осамивши га у палати. Немања ће Растку наменити да иде „на забаву с велможима, и да се с благонародним младићима весели” (Теодосије 1988: 104). Управо је, док и сам не одлучи да се замонаши под Савиним утицајем, Симеон челник земаљског света. Он је побожан владар, али се још увек не одриче световних закона. Тренутак у којем ће се Немања највише приближити негативном лику римских царева јесте сама *потера*. Великог жупана се плаше слуге које је послао да јуре Саву, као и солунски ипарх. Он жели да врати Растка у Србију не би ли избегао Немањину освету (Теодосије 1988: 104). Приморани страхом представници Немањине, световне власти,

чак и силом прете монасима руског манастира. Савин бег и замонашење представљају победу небеске над земаљском влашћу. Оне су се сукобиле у ноћи Растковог сусрета са гониоцима (Теодосије 1988: 113). У том тренутку долази до инверзије моћи. Након што је одолео Немањиној моћи Сава ће ускоро успети да приволи свог оца да дође на Свету Гору.

Сцена Симеоновог умирања, коју је описало више аутора (Сава, Стефан Првовенчани, Доментијан, Теодосије) паралелна је опису умирања цара Авенира. Рекли бисмо да је у питању топос жанра, опис монахове смрти. Оно што ове призоре издваја јесте чињеница да оба описују смрт бившег владара, наглашавајући контраст између њиховог садашњег и претходног положаја. Приказом њихове смрти показује се ништавност моћи „овога” света. Авенира син облачи у покајно одело, а Симеон умире лежећи „само на рогозини као један од последњих и убогих људи” (Теодосије 1988: 143). Авенир подиже руке, а затим благосиља Јоасафа називајући га „чедо” (Варлаам и Јоасаф 2005: 206), што ће и Симеон учинити. Тај покрет спада у стилски регистар опраштања, није знак непосредне везе.

Још један мотив који повезује Немању са ликовима владара из старијег житија јесте *мотив одрицања од власти*. Овај мотив је повезан са критиком моћи. Прво ће се цар Авенир одрећи престола и оставити сву власт свом сину, а затим ће и сам Јоасаф напустити државу и препустити Варахији да влада. Овај ће на то тешко пристати, јер је за њега власт тежак терет. Варахија ће вербално напасти Јоасафа зато што је њему, а не себи одредио незахвалну улогу народног цара (Варлаам и Јоасаф 2005: 209). Власт нам се показује као изборна, харизматска. Она не мора бити наследна. Познато је да се Немања одрекао власти у корист Стефана Првовенчаног. У сценама Немањиног (Теодосије 1988: 128) и Јоасафовог одрицања од власти (Варлаам и Јоасаф 2005: 208) слична је реакција народа. Сцене имају *драмски* карактер, народ оплакује одлазак свог владара. Тај тренутак, одрицање од власти, напуштање друштвеног положаја обесмислиће смисао стицања земаљске моћи, означиће симболично ново рођење.

Лик цара Авенира припада познатом типу књижевног јунака византијских текстова – типу *цара противника*. Симеонов лик му се приближава у првом делу Теодосијевог житија, да би у другом, након замонашења, био обликован као други типичан јунак – *монах*

подвижник. Чињеница да је формиран на основу два супротстављена модела чини лик Симеона Немање сложеним. Његов лик је могао при свом књижевном развоју у некој хипотетичкој реконструкцији да следи образац јунака као што је цар Авенир на почетку, а затим, у другом делу свог пута, и пример пустињака Варлаама. Преображај до лика *преподобног*, нормираног каноном хагиографије и најближег Христу, поента је карактеризације јунака у оба наратива.

4. Лик сина: царевић Јоасаф и Растко Немањић

Сфера приватног у казивањима о историјским личностима највише је изражена у сликању детињства, када лик јунака није фиксиран и подређен јавном деловању. Изостанак развијенијег описа Христовог детињства у Библији надомештен је фабулом апокрифног *Јеванђеља младенства* која радикално одудара од канонске карактеризације Месије.¹⁶ Идеализација и конкретизација јунака остварују се упоредо, прва кроз поштовање структуре и општих места, а друга кроз непосредну обраду садржаја додавањем оног што је посебно за одређеног јунака. Доментијанов и Теодосијев Сава битно су другачији. Први је идеални јунак који поседује ванвременски идентитет, постоји у тексту који тежи ка денаративизацији. Доментијанов Сава не сазрева кроз радњу – његов карактер је исти и на почетку и на крају дела. Растков одлазак од родитеља приказан је симболичном сценом лова, а превара гониоца представљена је као чудо: Сава излази пред војнике у „другом телу” као васкрсли Христ (Доментијан 1988: 61). Сцена је до крајности апстрахована и служи подсећању на библијски садржај. Доментијан ће Саву описати преко поређења са библијским јунацима, почевши од Јована Крститеља, преко пророка Исаије и Илије Громовника до Мојсија. Радња дела кулминира у опширној похвали израженој кроз поређење са Мојсијем којег Сава, према Доментијану, превазилази (Доментијан 1988: 209–216).

Теодосијев свети Сава постепено сазрева, уз повремене сумње и искушења. Пажљиво су приказана његова духовна преумљења у детињству.¹⁷ Преломна сцена која приближава светове тумачених

¹⁶ Млади Христос у том спису лишен је људске природе – он је импулсивни Бог који драстично кажњава сваки преступ.

¹⁷ Жеља за замонашењем мотивисана је колико Растковом вером толико и страхом од женидбе. Она је врхунац човековог деловања у земаљском свету и због тога ју је, из монашке перспективе, важно избећи при подвизавању. У *Житију Варлаама и Јоасафа* управо је сусрет са женом обузетом бесовима царевићево највеће искушење (у питању је јасна мизогина тенденција).

књижевних дела јесте сусрет младог Растка са руским монахом, паралелан првом сусрету царевића Јоасафа са старцем Варлаамом. Њоме ће се довршити младићево духовно самопреиспитивање и потврдити његова жеља да се замонаши. Теодосије је креативан у односу на Доментијана, који разговор своди на сасвим кратку епизоду; у њој „некакав црнац” долази и прича Сави „о животу светих свете Горе” (Доментијан 1988: 58). Млади царевић слуша монахова искуства, али догађај не утиче на њега, одлука је само његова.

Теодосије подробније приказује младићево искуство. Духовник који долази код младог Растка је формирана *личност*. Његово понашање је мотивисаније него код Доментијана. Монах долази да тражи помоћ за свој манастир. У дијалогу Растка и руског духовника истакнута је старчева мудрост и приказана су младићева унутрашња искушења (Теодосије 1988: 105–106). Монах мотивише младића да брзо дела и припреми свој бег. Растко закључује да је управо овај разговор коначно утврдио његову одлуку. У *Варлааму и Јоасафу* дијалози старог монаха и младог принца заузимају важно место и старац поучава свог ученика како јеванђељским причама тако и алегоријским параболома. Чини се да је наративни ток овог житија лишен непосредне снаге сусрета царевића и руског монаха и оптерећен бројним дијалозима који се понекад претварају у теолошке проповеди.

Тај удео монашког погледа на свет који утиче на карактеризацију истакнут је на још један начин. Већ је примећено да ова дела представљају лик идеалног владара који постаје светитељ. Међутим, и се Сава приближава, нарочито након очеве смрти, лику владара. Он је много више од подвижника, покретач је важних историјских дешавања: подстиче Немању да му се придружи на Светој гори, мири своју завађену браћу, побеђује одметника Стреза, покрштава мађарског краља, има истакнуту улогу у задобијању краљевске круне и самосталне архиепископије. Први архиепископ остварује једну врсту прикривене теократске владавине која одговара монашком погледу на свет, јер наглашава превласт духовне над световном влашћу. Он заузима Немањину позицију на саборима, венчава сестриће Радослава и Владислава круном као што је то његов отац учинио са својим средњим сином, а Варлаам са својим наследником Варахијом.

Као што је Доментијанов Сава желео да путује у Свету земљу, тако Теодосијев Сава највише чезне за подвижништвом (попут свог узора

Јоасафа) и та жеља ће кулминирати виђењем Богородице која ће га избавити из очајања (Теодосије 1988 200–201). Између његовог јавног и приватног бића, које је принуђено да против своје воље учествује у историјским догађајима, постоји унутрашња борба. Савина љубав према аскетизму је мотив којим Теодосије нијансира лик јунака. Основна покретачка снага монашког подвига у овим делима јесте жеља за заједничким подвигом. Реторски замах, налик Доментијановом, добија на снази оног тренутка када се Варлаам и Јоасаф заједнички подвизавају, то је кулминација житија (Варлаам и Јоасаф 2005: 220). Теодосије, пак, монашки живот слика топлије него Доментијан и монаштво је можда и најважнија тема овог житија (Богдановић 1988: 32).

5. Закључак

Однос стварности и фикције Аристотел је дефинисао у тези из девете књиге *Поетике* наводећи да се историја бави оним што се стварно догодило (појединачно), а књижевност оним што се могло догодити (опште). У средњовековном дискурсу ови задаци се остварују истовремено. Хагиографија треба да повеже историју једног конкретног живота са општом, светом историјом, она се бави „функционалном реконструкцијом историјских чињеница које треба да покажу одређену врлину чији су најпунији израз светитељева чуда” (Шпадијер 1992: 181–182). Чињенице нису гарант истинитости, већ сам одређени идеални лик светитеља испуњен оностраним духовним квалитетима. Такво схватање историје супротстављено је постмодернистичким теоријама које бришу границе између чињеница и фикције, а чији је извор Ничеова епистемолошка критика западноевропског концепта истине. Линда Хачион у књизи *Поетика постмодернизма* уводи термин *историографска метафикција* који указује на наративну природу историје. За Хачион историјско дело не садржи објективан приказ догађаја, већ представља конструкт, *текст* близак књижевном. Она наглашава новонастали иронијски однос према текстуалности чија је последица двострука: „прошлост и садашњост процењују се једна на основу друге” (Хачион, 1996: 76).

Размишљање о Немањићима као књижевним јунацима креће се између два становишта, првог које произилази из изворног контекста проучавања средњовековне књижевности и другог које средњовековни текст динамизује, посматрајући га помоћу методологије савремених теорија. Питање које намеће ово истраживање је оно о истинитости Савиног бега од родитеља. Чини се тешко прихватљивим да је у

„стварности” Сава најпре побегао, а да је затим тај догађај уобличен према постојећим моделима. Стефан Немања је био државник који је пажљиво планирао брачне и политичке одлуке. Сасвим је могуће да је на крају живота, као што су то и други чинили, сам одлучио да се замонаши и посвети Богу, али чини се мало вероватним да је његов најмлађи син Растко заиста успео да побегне у манастир против воље свог тада свемоћног оца и замонаши се. Реч је вероватније била о, за средњи век, уобичајеној планираној подели власти према којој је најмлађи син владајуће породице кретао црквеним путем, док су се старији бавили световним пословима. Пример овакве праксе јесте синовац краља Стефана Првовенчаног, Сава II, српски архиепископ од 1263. до 1271. године, који је чак узео монашко име свог славног рођака.

Домен истинитог за средњовековног читаоца и критичара доба постмодернизма никако није исти и свако разматрање се лако може претворити у анахроно тумачење средњовековних творевина помоћу савремених концепата. Питање истинитости приче о Савином бегу није пресудно, јер се трага за *књижевним моделима* који су условили такво представљање, а не за веродостојношћу представљене догађајности, која је упитна и из постмодернистичког и из средњовековног поимања истине. Савина жеља за замонашењем преточена је у књижевни поступак, у образац којим она према средњовековној поетици постаје део историје, постаје хагиографична, постаје *истинитија*.

Образац за формирање Савиног духовног лика средњовековни писац могао је потражити у *Житију Варлаама и Јоасафа*. Када Сава говори о свом одласку на Свету Гору у житију посвећеном свом оцу, он се служи библијским мотивима блудног сина и изгубљеног јагњета. Његов циљ јесте да истакне Симеона изједначивши га симболички са Христом. Сава користи одређени наративни модел за приказивање радње. Потрага и потреба за тим моделом дешавања не доводи у питање њихову веродостојност. Потреба да се наратив о младости првог архиепископа *драматизује*, да се створи конфликт, могла је да упути на коришћење приче о бегу из старијег житија који су искористили и проширили писци његових хагиографија, нарочито Теодосије. Многе особене карактеристике тумачених дела којима се оне истичу унутар кодификованог, жанровског система су заједничке. Не можемо, наравно, са сигурношћу тврдити да је легенда о Буди у

свом християнизованом облику утицала на писање житија о светом Сави, али можемо да укажемо на неоспорне сличности у двома причама. Мотив бега принца од родитеља, сукоб оца и сина, мотив сина који покрштава оца, приказ смрти владара покајника и представе одрицања од земаљске власти своје могуће извориште траже у тексту чија је фабула потекла из индијске књижевности.

Највише сличности проналазимо у начину на који се у посматраним делима обликују ликови оца и сина, у *првом* делу наратива, оног који траје до Савиног замонашења и Варлаамовог крштења. Од тог тренутка Савино житије (и код Теодосија и код Доментијана) приближава се типичном житију преподобног које се меша са *хроничарским*, наративним уметима о Савином историјском делању. Ликови једне владарске породице – цар Авенир и царевић Јоасаф – били су најпре сукобљени да би се затим помирили и заједно служили Христу. То преображење пратило је покрштавање њиховог народа. На сличан начин су и Симеон и Сава, чланови једне друге владарске породице, утицали на свој народ. Модел литерарног приказа њиховог међусобног односа понудило је старије житије. Сматрамо да га је Теодосије искористио у својој редакцији приче о светом Сави и Симеону, понудивши њен најлитерарнији облик. Та хагиографија је „апокрифна” у односу на ону коју је створио Доментијан због слободе са којом је Теодосије приступио обради фабуле наслеђене од свог узора.

Разлике међу овим житијима налазе се тамо где се историја није могла литераризовати због политичког контекста самог стварања. Не може се у причи о светом Сави испричати сукоб између подвижника и цара који је основа мариријума, зато што је тај владар сада, у хришћанском царству и сам хришћанин и притом Савин родитељ. Матрица се мора додатно християнизовати да би се читаоцу представила синтеза, пружила кохерентна слика света. Мариријум у себи садржи дихотомију паганско/хришћанско изражену у контрасту владара и одабраног мученика. Та дихотомија није до краја напуштена при приказу световне власти које садржи Теодосијево житије. Важно је нагласити динамичност средњовековног света, који није монументалан, већ увек осцилује између супротности као што су, у овом случају, афирмација и негација идеје световне власти,¹⁸ што смо

¹⁸ У том смислу је карактеристична и судбина приче о Буди. Једна од првих кохерентних представа његовог живота, *Буда Карута* (II в.н.е), дело песника Ашвагоше, није

видели нагласивши она места у „Житију Варлаама и Јоасафа” која власт негативно приказују. Тај приказ се пренео у начин карактеризације Немајиног лика у Теодосијевом *Житију светог Саве*. Циљ поређења Теодосијевог житија са *Житијем Варлаама и Јоасафа* део је интерпретативне жеље да се запитамо не само о начину на који је Растко прочитао текст као *савршени читалац*, него како је и сам текст „прочитао њега”.

Литература

- Богдановић, Димитрије. 1988. Теодосије (предговор). *Теодосије, Житија, Стара српска књижевност у 24 књиге, књига 5*. Прилагођавање са српскословенског језика Л. Мирковић. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Богдановић, Димитрије. 1991. *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Бојовић, Бошко. 1992. *Краљевство и светост: политичка филозофија средњовековне Србије*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Варлаам и Јоасаф, српска књижевност у 24 књиге, књига 22*. 2005. Приредио и на савремени језик пренео Томислав Јовановић. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Вучетић, Мартин. 2013. Ритуал потчињавања Стефана Немање цару Манојлу I Комнину (1172). *Зборник радова Византолошког института* L (2013). 493–503.
- Дагрон, Жилбер. 2001. *Цар и првосвештеник*. Београд: Слио.
- Доментијан. 1988. *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона, српска књижевност у 24. књиге, књига 4*. Превод Лазар Мирковић. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Ђорђевић, Иван. 1993. Свети Симеон Немања као Нови Јоасаф. *Лесковачки зборник* 33 (1993). 159–166.
- Живковић, Милош. 2013. Свети Сисоје над гробом Александра Великог. Једна монашка тема поствизантијске уметности и њени примери у српском сликарству XVII века. *Зборник радова Византолошког института* L (2013). 913–940.

сачувана у целини. Тринаест књига имају потврђено ауторство. Последње четири су каснија допуна у којој су описани догађаји после Будиног мистичног буђења – начин на који су владајући кругови прихватили његове идеје. Прича која се заснива на лику принца који се одриче деловања у свету завршава се давањем смисла земаљској власти. Књижевни наратив бива политички активан, а првобитна религијска порука која је подучавала одрицање од земаљских активности пацификована. Види: Buddha-carita, 2005.

- Јухас-Георгијевска, Љиљана. 2006. Поводом превод Варлаама и Јоасафа. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* књ. 72., св. ¼ (2006). 93–101.
- Кашанин, Милан. 1975. *Српска књижевност у средњем веку*. Београд: Просвета.
- Максимовић, Љубомир. 2013. Византијски узор српске државности и свети Сава. *Летопис Матице српске* 491/6 (2013). 807–814.
- Марјановић-Душанић, Смиља. 1997. *Владарска идеологија Немањића*. Београд: Слио.
- Поповић, Даница. 2006. *Под окриљем светости. Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*. Београд: САНУ.
- Теодосије. 1988. *Житија, Стара српска књижевност у 24 књиге. књига 5*. Прилагођавање са српскословенског језика Л. Мирковић. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Томин, Светлана. 2012. *Владика Максим као Нови Јоасаф. О светосавском узору крушедолског живописа*. https://www.academia.edu/3680152/Vladika_Maksim_kao_Novi_Joasaf (5.1.2018).
- Томин, Светлана. Половина, Наташа. 2016. *Очи срдачне. Личности и идеје српског средњег века*. Нови Сад: Академска књига.
- Шпадијер, Ирена. 1992. „Житије Марије Египћанке у рановизантијском књижевном контексту”. *Књижевна историја* XXIV, 87 (1992). 177–192.
- Шпадијер, Ирена. 2014. *Светогорска баштина*. Београд: Чигоја.
- Шпадијер, Ирена. 2016. Варлаам и Јоасаф. *Свет српске рукописне књиге (XII–XVII век)*, (Каталог изложбе). Ур. Д. Оташевић, З. Ракић, И. Шпадијер. Београд: Српска академија наука и уметности. 272–273.

- Buddha-carita. 2005. *Buddha-carita, or Life of Buddha, Venerable Āśvaghoṣa*. Transl. by E. B. Cowell <https://www.ancient-buddhist-texts.net/English-Texts/Buddhacarita/Buddhacarita-Translation.pdf> (10.1.2018.)
- Linda, Наџион. 1996. *Poetika postmodernizma*. Novi Sad: Svetovi.
- Lunde, Ingunn. 2011. Slavic Hagiography. In: *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography: Volume I: Periods*. ed. by S. Efthymiadis. Burlington: Ashgate.
- Podskalsky, Gerhard. 2000. *The Literature des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865–1459*. Munich: Beck.
- Rubenson, Samuel. 1995. *The Letters of St. Antony: Monasticism and the Making of a Saint*. Minneapolis: Fortress Press.